

KIRJANDUSE INTERMEEDIALISUSEST

Luule Epner

Piret Viires

Mõiste *intermeedia* on nüüdseks üle poole sajandi vana. See tuli kasutusele aastal 1965, kui Briti kunstnik Dick Higgins, kes kuulus rahvusvahelisse Fluxuse liikumisse, kirjeldas oma loomingut sellenimelises essees. Tõepoolest, 1960. aastate *performance*'i-kunst ja happeningid panid küsimuse alla kunstidevahelised piirid ning ärgitasid looma uusi mõisteid ja nende üle diskuteerima (vt Balme 2009: 6). Ent nähtus ise on kindlasti vanem ning suhteid ja seoseid kunstide vahel (kirjandus, muusika, visuaalkunst, teater, film jne) on uuritud juba kaua. Intermeedialisuse mõiste osutab mitte ainult täiesti uutele kultuurinähtustele ja probleemidele (ehkki leidub ka neid), vaid pakub uusi vaatenurki, avardab mitmesuguste kultuuritekstide mõistmise ja mõtestamise võimalusi. Fookusesse tõusevad seejuures eri meediumite vahelised piirid ja nende ületamise viisid, samuti teravdab intermeedialine uurimisperspektiiv kunstipraktikate materiaalsuse ja meedialisuse taju üldisemalt (Rajewsky 2005: 44).

Intermeedialisuse uurimise **teoreetilised** alused pandi paika õieti juba strukturalismi ja semiootika raamistikus. Kui kontseptualiseerida kunsti kommunikatsioonina, s.o kunstilise informatsiooni vahendamisena – võtmerolli mängis siin Roman Jakobsoni kommunikatsioonimudel artiklis „Lingvistika ja poeetika” (1960) –, siis ei saa mööda nende kanalite ehk meediumite uurimisest, mille kaudu see informatsioon liigub. Teisalt on oma traditsioon ka kultuuritekstide vaheliste suhete käsitlemisel inter-, trans-, metatekstuaalsuse mõistete abil (alustrajav uurimus on siin Gérard Genette'i „Palimpsestes”, 1982), uuritud on intersemiootilist tõlget, adaptatsiooni jne – ja siit ei ole enam pikk maa intermeedialisuse uuringuteni, mis hoogustuvad eriti alates 1990. aastast.

Meediumi tähtsustumine kunstide uurimises on mõistagi tingitud ka **tehnoloogia** kiirest arengust möödunud sajandil, mille tulemusena ilmus areenile üha uusi meediume. Filmile ja raadiole, mille laiem levik langeb möödunud sajandi alguskümnenditesse, järgnesid televisioon, video ning siis juba arvutid. Digitehnoloogia ja Interneti areng toob kaasa nn uue meedia tekke: selle objektid on arvutis loodud ja ainult arvutis taasesitatavad (Manovich 2012: 76). Eestis saab raadiost oluline kultuurimeedium 1920. aastate keskel, televisioonist 1950. aastatel ning „internetiaeg” algab 1990. aastatel (Lauristin 2012: 17–18). Eriti praegusel sajandil on uue meedia kultuuriline mõju Eestis kiiresti kasvanud (Lauristin 2012: 22). Tehnoloogia arenguga seoses ilmuvad uut tüüpi kultuurinähtused, muu hulgas digitaalne kirjandus, tihenevad ülekanDED ühest meediumist teise ning eri meediumite interaktsioon tugevneb ja võtab uusi vorme. Need kultuurimuutused – lääne maailmas, aga järjest ilmsemalt ka Eestis – suunavad kirjandusuurijate tähelepanu meediumi funktsioonile ja positsioonile ning toovad päevakorda vajaduse analüüsida intermeedialisuse avaldumisvorme.

Üldisemas vaates on fookus nihkunud igale kunstiliigile eriomase meediumi spetsiifikalt neile protsessidele, mis toimuvad tekstide liikumisel meediumis ja üle selle piiride. Tekstide dünaamika ja nende segunemise, põimumise uurimine on tunnuslik protsessikesksele kultuurimõistmisele (Torop 2011: 343). Kuid **mõisteid**, millega kirjeldatakse nimetatud protsesse ja uusi kultuurinähtusi, on käibel üpris palju ja nende erinevused pole alati selged. Räägitakse multi-, hüper-, trans-, intermeediast ning mõisteränd eri terminoloogilistel väljadel teeb pildi aina keerukamaks. Peeter Toropi järgi on meediumikeskse mõistevälja struktuur mittehierarhiline ehk horisontaalne ning sel väljal on võtmemõisteks *multimeedia* ja selle kõrval ka *intermeedia*, *hüpermeedia* ja *transmeedia* (vt lähemalt Torop 2011: 327–328). Ka siinse ajakirjanumbri autorid kasutavad oma uurimisobjekte käsitledes nimetatud mõisteperekonna erinevaid mõisteid, sh multimeedialisuse mõistet.

Eesliide *inter* osutab eeskätt omavahelistele mõjudele ja suhetele. Mõiste *intermedia* ongi käibel laiemas ja kitsamas tähenduses. Laiemas tähenduses hõlmab *intermedia* kõiki suhteid eri meediumite vahel ning on seega otsekui laialt mõistetud intertekstuaalsuse media-vaste; niisuguses mõistemahus on seda kasutatud näiteks esinduslikus artiklikogumikus „Intermediality and Storytelling” (vt Grishakova, Ryan 2010: 3). Kirjandusest ja kirjandusteadusest lähtuvate uurimuste puhul on aga viljakam kasutada mõistet *intermedialisus* tööriistana eri meediume hõlmavate või meediumipiire ületavate tekstide ning nende koosluste analüüsis (Rajewsky 2005: 47).

Intermedia aspektiga – kui kasutada Peeter Toropi määratlust (Torop 2011: 332) – kirjanduses on tegeldud päris palju. Intermedialisuse ilmingud on näiteks piltluule ja heliluule, mitmesugused adaptatsioonid – filmid, lavastused, koomiksid jm, mis on valminud kirjandusteoste põhjal, digitaalkirjanduse eri liigid jne, aga ka üldisemalt nt kõne muusikalisus või filmilikud võtted kirjandustekstides jms. Irina O. Rajewski on kirjanduse intermeedialised võimalused koondanud kolme suuremasse rühma: a) ülekanDED (adaptatsioonid) kirjandusest teistesse meediumitesse ja vastupidi; b) meediumite kombinatsioonid, mis kätkevad ka kirjandust; c) intermeedialised viited (vt Rajewski 2005: 51–52). Muidugi võivad need omavahel kombineeruda, ja küllap leiab ka niisuguseid intermeedialisi strateegiaid, mis sellesse liigitusse ei mahu, kuna tehnoloogiline areng laiendab pidevalt võimaluste välja.

On ilmne, et intermeedialisuse uurimine eeldab ja ergutab interdistsiplinaarset lähenemist. Sellest annab tunnistust ka sinne *Philologia Estonica Tallinnensis* teemanumber „Kirjanduse intermeedialisus”, mille artiklite autorite seas on kirjandus-, teatri- ja tantsu-uurijaid ning teemade ring ulatub rahvapärimuse kasutamisest digitaalkirjanduse uusimate vormideni. Numbri avab kirjandus- ja teatriuurija **Tanel Lepsoo** artikkel „Kurjuse intermeedialisest avaldumisest”, milles autor vaatleb võrdlevalt kurjuse avaldumist A. H. Tammsaare romaanis „Põrgupõhja uus Vanapagan” ja selle samanimelises ekraniseeringus (režissöörid Grigori Kromanov

ja Jüri Müür) ning Andrus Kivirähki romaanis „Rehepapp ehk November” ja sellest lähtuvas Rainer Sarneti filmis „November”. Mõlemas romaanis ja filmis on oluliseks tegelaseks vanapagan, keda kujutatakse aga üpris erinevalt. Lepsoo toob Roland Barthes'ile toetudes välja kurjuse avaldumise selgelt nähtaval ja varjatud, hämaral (obtuussel) moel ning näitab teoste võrdluse kaudu, millised nihked ja muutused on siin aja jooksul toimunud.

Kirjandus- ja teatriuurija **Piret Kruuspere** vaatlleb artiklis „Eesti näitekirjandus ja teater kultuurimälu meediumidena” eesti näitekirjanduse ja teatrikunsti suhteid rahvusliku mälu kultuuriga, sealhulgas ajalooproosa dramaturgilisi tõlgendusi ning mineviku läbitöötamist dramaturgilises ja lavalises vormis. Lisaks püstitab ta Rein Saluri, Madis Kõivu ja Merle Karusoo loomingu näitel küsimuse eesti mälu teatri kui fenomeni määramise võimalikkusest.

Teatriuurija **Madli Pesti** annab artiklis „Füüsiline teater: mõistest ja kujunemisest VAT Teatri lavastuse „Eine murul” näitel” kõigepealt ülevaate mõistest *füüsiline teater*, suhestab seda lähimõistetega ning defineerib füüsilist teatrit sõna ja kehalisuse suhte kaudu. Ta vaatlleb samuti füüsilise teatri etendamistrateegiaid ja arengusuundi nii läänemaailmas kui ka Eestis. Füüsilise teatri näitena analüüsib Pesti VAT Teatris valminud lavastust „Eine murul”, mis on intermeedialisuse aspektist üsna erakordne nähtus eesti kultuuris: teatrilavale on üle kantud Priit Pärna joonisfilm „Eine murul”, mis omakorda tõukub Édouard Manet' kuulsast maalist. Pesti uuribki oma artiklis, kuidas see ülekanne on toimunud, kuidas tulevad esile filmi ja teatri kui meediumi erinevused.

Tantsu-uurija **Heili Einasto** võtab oma artiklis „Tantsitud „Kalevipoeg” läbi rahvuslike soostereotüüpide prisma” vaatluse alla Kalevipoja-teemalised balletid 1934. aastast tänaseni ja keskendub nende võrdlevas käsitluses sellele, kuidas on tantsulaval avaldunud rahvuslikud ja soolised stereotüübid. Kalevipoja, Saarepiiga, Linda, Sortsi jt eepose tegelaste kujutamine ballettides annab selleks rohkelt huvitavat materjali. Lähemalt vaatlleb Einasto Eugen Kapi „Kalevipoja” nõukogudeaegseid, rahvuslikkust rõhutavaid

lavastusi, millele vastanduvad eneseiroonilised interpretatsioonid, nagu Dmitri Hartšenko „Exitus” 1990. aastatest ja Sulev Nõmmiku paroodiline sketš aastast 1981.

Kirjandusuuri ja semiootiku **Anneli Mihkelevi** artikkel „Rahvapärinus ja multimeedia eesti kaasaegses kultuuris” vaatleb eesti folkloorist pärit mütoloogilist tegelast kratti, kes on levinud rahvapärinusest ilukirjandusse, teatrisse ja filmi. Krati teema populaarsuse tõus viimastel aastatel on seotud Andrus Kivirähki romaaniga „Rehepapp ehk November”. Mihkelev vaatleb ka Tauno Aintsi ooperit „Rehepapp”, Rainer Sarneti filmi „November”, Eduard Tubina balletti „Kratt” ja analüüsib krati põhiolemuse ja tähenduse muutumist või samaksjäämist sõltuvalt erinevatest meediumitest.

Kirjandusuuri **Anneli Kõvamees** kirjutab artiklis „Petroni Prindi „Minu” sari: *selfe*-ajastu kirjanduse kaardistusi” kirjastuses Petroni Print välja antud reisikirjade sarjast, milles vahendavad oma võõrsil elamise kogemusi enamasti eelneva kirjandusliku kogemusega erinevate elualade esindajad. Kõvamees seostab sedalaadi nähtuse kirjanduse demokratiseerumise protsessidega, vaatleb sarja näitel suundumusi tänapäeva eesti kirjanduses, vaeb sarja fenomeni ja struktuurimustreid ning püüab tuua selgust sarja žanrilisse kuuluvusse.

Kirjandusuuri **Piret Viires** keskendub oma artiklis „Digitaalse kirjanduse defineerimisest ja periodiseerimisest” kirjanduse ja arvutitehnoloogia suhetele. Ta vaatleb digitaalset kirjandust, selle seoseid digihumanitaariaga, erinevaid definitsioone ja periodiseerimist. Digitaalse kirjanduse periodiseerimisel seni eristatud kahele generatsioonile lisab Viires kolmanda ja seostab selle sotsiaalmeedia platvormide (Twitter, Facebook, Tumblr) ning nutiseadmete arengu ja levikuga. Lähemalt arutleb ta sotsiaalmeedia kirjanduse üle ja vaatleb sotsiaalmeedias kirjutavate autorite Kaur Riismaa, Liina Tammiste ja Keiti Vilmsi loomingut.

Uue meedia kiire areng ning loojate huvi eri meediumite põimimise ja segamise vastu avaldavad kirjandusele üha tugevamat mõju. Kirjanduse intermeedialise aspekti mõtestamine ja intermeedialiste

kultuuritekstide analüüs on jätkuvalt olulised ülesanded, mis köidavad kirjandus- ja kultuuriuurijate tähelepanu. Loodame, et sinne *Philologia Estonica* Tallinnensise number annab oma panuse intermedialisuse uuringutesse ja saab peatselt lisa uute artiklite, kogumike ja raamatute näol.

KIRJANDUS

- Balme, Christopher B. 2009. *Intermediality: Rethinking the Relationship between Theatre and Media*. <http://publikationen.ub.uni-frankfurt.de/frontdoor/index/index/docId/10694> (26.11.2017).
- Grishakova, Marina; Ryan, Marie-Laure 2010. Editors' preface. – *Intermediality and Storytelling*. Eds. Marina Grishakova, Marie-Laure Ryan. Berlin; New York: de Gruyter, 1–7.
- Lauristin, Marju 2012. Eestlaste kultuurisuhte muutused liikumisel siirdühiskonnast võrguühiskonda. – *Nullindate kultuur I: teise laine tulemine*. Koost Aili Aarelaid-Tart. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 13–43.
- Manovich, Lev 2012 [2001]. *Uue meedia keel*. Tlk Ellu Maar. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia.
- Rajewsky, Irina O. 2005. *Intermediality, Intertextuality, and Remediation. A Literary Perspective on Intermediality*. – *Intermedialités: histoire et théorie des arts, des lettres et des techniques/ Intermedialities: History and Theory of the Arts, Literature and Techniques* 6, 43–64.